

МОЗ України від 17.01.95 р., №6 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua. 5. Про бюро судово-медичної експертизи управління охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканське бюро (Автономної Республіки Крим): Положення, затв. наказом МОЗ України від 17.01.95 р., №6 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua. 6. Про проведення судово-медичної експертизи: Інструкція, затв. наказом МОЗ України від 17.01.95 р., №6 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua. 7. Сергеев Ю.Д. Профессия врача: Юридические основы. – К.: Выща шк., 1988. – 208 с. 8. Сергеев Ю.Д., Ерофеев С.В. Неблагоприятный исход оказания медицинской помощи. – М.: Медицина, 2001. – 188 с. 9. Флоря В.Н. Судебно-медицинская экспертиза по делам о врачебных преступлениях [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: // www.iuaj.net.

Надійшла до редакції 14.12.2009 р.

УДК 343. 985

Л.П. Ковтуненко, канд. юрид. наук
Полтавський факультет
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого, м. Полтава

СИТУАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ТАКТИКИ ОЧНОЇ СТАВКИ

Очна ставка є складною вербальною слідчою дією, оскільки проводиться за участю 2-х допитуваних осіб за наявності в їх раніше наданих показань суттєвих суперечностей щодо одних і тих же обставин справи.

У криміналістичній літературі дослідженню очної ставки приділяли увагу такі провідні криміналісти, як М.В. Бахарєв, І.Є. Биховський, В.Є. Вікторова, А.К. Давлетов, А.В. Дулов, В.С. Комарков, В.О. Коновалова, В.С. Максимов, О.Б. Соловйов, М.С. Строгович, О.Р. Ратинов, С.А. Шейфер та ін. Водночас, при такому достатньо значному інтересі до неї залишається поза увагою вчених низка дис-

кусійних проблем, серед яких й питання ситуаційної зумовленості проведення цієї слідчої дії.

Метою даної статті є виокремлення й упорядкування чинників, що впливають на формування ситуацій очної ставки, а також вирішення класифікаційних підстав стосовно побудови ситуацій очної ставки. Як видається, вирішення зазначених питань сприятиме формуванню концепції ситуації розглядуваної слідчої дії й удосконаленню тактики її проведення.

На даний час у криміналістичній літературі здійснені певні спроби щодо дослідження можливих ситуацій очної став-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ки. Так, В.Є. Вікторова різноманітність останніх зводить до 4-х типових випадків: (а) один з учасників добросовісно помиляється; (б) один з них говорить правду, другий обманює; (в) обидва учасники дають неправдиві показання щодо різних обставин справи; (г) обидва учасники дають неправдиві свідчення, але по-різному пояснюючи розбіжності [4, с. 329].

Близькою до наведеної позиції є виділення О.Б. Соловйовим 3-х найтипівших ситуацій співвідношення істини й обману в показаннях учасників очної ставки: (а) один з учасників говорить правду, другий обманює; (б) обидва учасники щодо одних обставин справи говорять правду, а щодо інших неправду; (в) обидва допитувані дають неправдиві показання, але по-різному пояснюючи спірні обставини [7, с. 70].

З погляду В.С. Максимова, при проведенні очної ставки можуть виникати такі ситуації: (а) один або обидва учасники цієї слідчої дії свідомо допускають перекручення істини щодо певних обставин; б) один або обидва учасники очної ставки добросовісно помиляються внаслідок неправильного сприйняття, запам'ятовування або відтворення окремих фактів чи обставин

[5, с. 7].

Наявність різноманітних позицій стосовно диференціації ситуацій очної ставки свідчить про брак комплексного підходу щодо цього питання. У зв'язку із цим, для розв'язання цієї проблеми треба насамперед звернути увагу на чинники, що зумовлюють виникнення ситуацій та їх протікання.

До об'єктивних чинників треба віднести: (а) процесуальне положення учасників очної ставки; (б) вік цих осіб; (в) підвищений ступінь тактичного ризику.

Суб'єктивними чинниками є: (а) позиція й поведінка, обрані зведеними на очну ставку особами; (б) ступінь впливу одного учасника цієї дії на другого; (в) наявність чи відсутність взаємовідносин між допитуваними; (г) додержання на очній ставці допитуваною особою заздалегідь визначеної позиції; (д) ступінь участі слідчого при проведенні цієї слідчої дії.

Серед чинників, що впливають на формування ситуацій очної ставки особливе місце займає процесуальне положення її учасників. Необхідність виокремлення саме цієї групи чинників, як влучно зауважує В.С. Максимов, викликана тим, що тактичні прийоми, способи встановлення психологічного контакту, методи виховної дії,

вживані в процесі даної слідчої дії (наприклад, між 2-ма обвинуваченими), суттєво відрізняються від випадків, коли очна ставка проводиться за участю інших осіб (потерпілого й свідка, свідка й обвинуваченого, свідків між собою тощо) [5, с. 12].

Дійсно, очна ставка може бути проведена між потерпілими, свідками, підозрюваними й обвинуваченими в будь-якому поєднанні. При цьому процесуальне положення учасників кримінального судочинства й наявність взаємодії поміж ними може істотно вплинути на формування тієї чи іншої ситуації. Проведення очних ставок між 2-ма потерпілими, свідками, свідком і потерпілим найчастіше викликано необхідністю усунути суперечності в їх показаннях, що виникають при добросовісній помилці одного або обох допитуваних. Проте не можна виключати й свідомого перекручення дійсності свідком, яке може бути викликане наявністю близьких, дружніх чи інших відносин з підозрюваним (обвинуваченим), впливом заінтересованих осіб у справі та ін.

Найчастіше потреба в проведенні очної ставки виникає між добросовісним потерпілим або свідком і підозрюваним чи обвинуваченим. Найскладніше

ця слідча дія проходить за участю потерпілого й підозрюваного (обвинуваченого). Протилежність інтересів, необхідність обстоювати правильність своїх поглядів підвищує стан психічної напруженості потерпілого. Переживання минулого й відчуття дійсності, присутність злочинця, можливість чути його голос, незначні погляди з його боку викликають у нього стан сильного емоційного потрясіння. Тому наявність зазначеного, безперечно, може не тільки викликати складності в проведенні очної ставки, а й породжувати конфліктну ситуацію.

Якщо очна ставка проводиться між 2-ма підозрюваними чи обвинуваченими, тактика її підготовки й проведення залежить від того, чи визнають ці особи і якою мірою свою вину у вчиненні злочину. Якщо в очній ставці бере участь добросовісна особа, її показання повинні бути використані слідчим для отримання достовірних свідчень від іншого учасника цієї дії. Складнішою є очна ставка, при проведенні якої підозрювані (обвинувачені) повідомляють неправдиві свідчення щодо різних обставин справи. У такому випадку дії слідчого залежать від його професійного рівня, вміння використати суперечності в пока-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

заннях, від наявності взаємовідносин між учасниками очної ставки та їх участі в її проведенні.

До об'єктивних чинників, що впливають на формування ситуацій досліджуваної слідчої дії варто віднести й вік її учасників. Так, очна ставка за участю неповнолітнього характеризується можливістю виникнення суттєвих змін; оскільки тут треба враховувати вірогідність реального впливу з боку старшого за віком допитуваного, який має певний авторитет, що може призвести до переосмислення неповнолітньою особою раніше наданих показань. До того ж тактика очної ставки за участю вказаної категорії осіб обумовлена особливостями їх психіки. Стан емоційного переживання в процесі проведення цієї дії, стомленість, підвищена навіюваність, схильність до фантазування збільшують ризик невдачі очної ставки. Якщо остання проводиться з неповнолітнім підозрюваним (обвинуваченим), необхідно брати до уваги такі особливості його психіки, як занижена критична оцінка своїх учинків, брак поняття «відповідальність» й спотворення значення дружби, схильність до обману, фантазування тощо. Крім загальних для всіх прогалин сприйняття, запам'ятовування й відтворен-

ня неповнолітні не володіють до того ж життєвим досвідом, необхідним для осмислення побаченого й почутого для критичного підходу до сприйняття й відтворення [2, с. 15]. Ці обставини на даній слідчій дії можуть призвести до зміцнення позицій і поведінки іншої особи.

До очної ставки за участю неповнолітнього повинні бути залучені такі особи, як батьки, педагог, захисник, що може або полегшити, або, навпаки, ускладнити давання ним свідчень. Приміром, присутність батьків надає неповнолітньому впевненості в необхідності давати правдиві показання перед несумлінним допитуваним.

На поділ ситуацій очної ставки впливає й такий чинник, як підвищений ступінь тактичного ризику, що зумовлено наявністю зниженого рівня прогнозованості, оскільки розширено коло учасників слідчої дії й ускладнено інформаційний обмін, а також існує можливість неконтрольованого впливу однієї особи на другу. При цьому у випадках, коли доказової інформації недостатньо або за своїм характером вона суперечлива, тактичний ризик знаходить свій найбільший прояв [3, с. 66].

Серед суб'єктивних чинників, які чинять вплив на форму-

вання ситуацій очної ставки в першу чергу треба назвати позицію й поведінку, які обирають зведені на очну ставку особи. Ідеться про добросовісну помилку, давання неправдивих свідчень і відмову від їх надання. Так, очна ставка за наявності добросовісної помилки одного або обох допитуваних характеризується, як правило, безконфліктністю її проведення. У даному разі слідчий допомагає і сприяє усуненню суттєвих суперечностей у свідченнях учасників слідчої дії шляхом поживавлення їх пам'яті й обговорення тих обставин, з приводу яких виникли ці розбіжності в показаннях. Проте не завжди очна ставка, що спрямована на усунення добросовісної помилки, проходить в безконфліктній ситуації. Іноді кожна із сторін, вважаючи свої показання правильними й відстоюючи їх, ускладнює слідчу дію, поведінка її учасників переростає в конфронтацію, що, у свою чергу, вимагає від слідчого більшої обережності в проведенні очної ставки, уваги й налагодження позитиву в її проведенні.

Суперечності також можуть породжуватися не тільки добросовісними помилками в показаннях, а й даванням неправдивих свідчень одним з допитуваних або відмовою в їх

дачі. Така ситуація є більш складною, найчастіше конфліктною, оскільки неправдивість свідчень чи відмова від їх давання, особливо при аналізі суміжних обставин, а також тенденція до вигіднішого для себе висвітлення події допитуваним створюють для слідчого підвищені труднощі. У зв'язку із цим не тільки підготовчі дії до очної ставки, а й саме її проведення багато в чому залежать від причин виникнення конфлікту, психічних рис і властивостей конфліктуючої сторони, що вимагає від слідчого належної професійної підготовки, вміння налагоджувати психологічний контакт. Для такої ситуації характерним є високий ступінь тактичного ризику, що пов'язано з можливістю неконтрольованого впливу одного учасника на другого або з настанням негативних наслідків або неотриманням бажаних результатів.

Крім названих чинників процес формування ситуацій очної ставки зумовлено також ступенем впливу одного учасника очної ставки на другого. Дійсно, в перебігу проведення слідчої дії великого значення набуває так званий ефект присутності [7, с. 13], який створює емоційну напруженість і полягає в наданні свідчень одним допитуваним у присутності другого, який знає дійсні обста-

вини справи. Указані особи психологічно впливають одна на другу своїм авторитетом, інтелектуальними чи вольовими якостями, певним життєвим досвідом. Так, чим вище авторитет присутнього, його перевага за життєвим досвідом, знаннями, тим сильніше цей вплив. Зрозуміло, що наявність зазначених рис і вміле їх використання може виконувати як позитивну, так і негативну роль для встановлення істини. При негативному впливі недобросовісний учасник очної ставки прагне схилити другого до зміни показань на свою користь, переконуючи його дати неправдиві свідчення. У свою чергу, добросовісний учасник, позитивно впливаючи на другого особистим прикладом чи належними йому рисами, безпосередньо повідомляючи правдиву інформацію, сприяє заповненню прогалів у пам'яті другого, що надає можливості відновити забуті чи втрачені ним обставини справи.

Наявність або відсутність взаємовідносин між допитуваними також треба розглядати як чинник, що впливає на класифікацію ситуацій очної ставки. У більшості випадків ця слідча дія проводиться між особами, які були раніше знайомі, у зв'язку з чим між ними вже склалися певні відносини

(дружба або пошана, неприязнь чи неповага тощо). Іноді характер останніх може впливати на позицію й поведінку цих осіб, зміну їх у небажаний бік. Стосовно цього О.Р. Ратинов зазначає, що надзвичайно важкий вплив на поведінку осіб при очній ставці чинять родинні відносини, інтимні стосунки, особиста залежність або службова підлеглість. Їх наявність обумовлює психологічну налаштованість допитуваних, вони штовхають осіб давати неправдиві показання [6, с. 224, 225]. Ось чому так важливим має бути контроль слідчого за поведінкою осіб, які беруть участь у проведеної очної ставки.

Додержання на цій слідчій дії заздалегідь визначеної позиції допитуваною особою є ще одним чинником, який впливає на ситуації очної ставки. Усталена позиція її учасника, який наполягає на раніше даних показаннях, безумовно, зайвий раз переконуює слідчого в їх правдивості [8, с. 99], і, навпаки, зміна свідчень, відмова від попередніх ставлять під сумнів їх об'єктивність. При цьому таке дотримання позиції з боку добросовісного учасника можна розцінювати як сприятливий (конструктивний) перебіг цієї слідчої дії, а зміну ним показань треба вважати деструктивним (несприятливим).

Доцільно вирізняти й такий суб'єктивний чинник, як ступінь участі слідчого при проведенні розглядуваної слідчої дії. Під час очної ставки слідчий зазвичай займає активну позицію. Ознаками такої його участі є уважне спостереження за реакціями й емоціями допитуваних, заволодіння ініціативою, яка полягає в перешкоджанні нав'язуванню з боку недобросовісного учасника, який робить спробу нав'язати другій особі (добросовісній) власне ставлення до певної думки або викликати вчинення дій, які не відповідають поглядам цієї людини. Крім цього, «переваги в позиційній активності, інформаційній обізнаності й рефлексивних міркуваннях дозволяють слідчому не тільки передбачати поведінку протидіючих йому осіб і з урахуванням цього регулювати власну поведінку, а й активно впливати на розумову діяльність протиборчої сторони й на процес ухвалення нею рішення» [9, с. 115]. Таким чином, за активної участі слідчого відбувається певний вплив на недобросовісного учасника, наприклад, у самій постановці запитань, у голосі, в міміці слідчого можуть міститися недовіра, докір, порада, іронія чи побажання. У таких випадках фактично відбувається психологічний вплив 2-х учасників

очної ставки на одного, іншими словами, спостерігається певна перевага [1, с. 148]. Отже, при активній позиції слідчого недобросовісному учаснику завжди протистоїть група (слідчий та особа, яка викриває його, а іноді і третій учасник – прокурор або законний представник неповнолітнього). За таких умов у разі розбіжності в думках з іншими особа поступається, піддається груповому впливу, змінюючи свою позицію [5, с. 8, 9]. І навпаки, якщо слідчий займає пасивну позицію, результативність очної ставки залежить насамперед від допитуваних, від того, хто заволодіє ініціативою. У такому разі має місце або психологічний тиск особою, яка охоче використовує очну ставку вигідно для себе, або узгодження показань між допитуваними. Самоусунення слідчого від допиту сприяє й тому, що учасники очної ставки перетворюють її на сварку або навіть на бійку [8, с. 98].

Беручи до уваги те, що очна ставка належить до вербальних слідчих дій, де головним носієм інформації виступають раніше допитані особи, найбільший вплив на формування ситуацій очної ставки при цьому мають обрані її учасниками позиція й поведінка. Саме зазначений чинник треба

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

розглядати як найбільш суттєвий детермінант, що видозмінює тактику проведення очної ставки. Цим і пояснюються нижченаведені ситуації, які можуть виникати на очній ставці:

1) *за ступенем збігу цілей учасників слідчої дії*: а) безконфліктні (при добросовісній помилці однієї допитуваної особи й даванні правдивих показань другою; при добросовісній помилці обох допитуваних осіб щодо різних обставин справи); б) конфліктні без суворого суперництва (при даванні неправдивих показань одним учасником очної ставки й свідчень другим; при відмові від давання показань однією особою й даванні правдивих свідчень другою); в) конфліктні з суворим суперництвом (при даванні неправдивих показань обома допитуваними щодо різних обставин справи);

2) *за характером поведін-*

ки і позиції учасників слідчої дії:

а) конструктивні (сприятливі) (при дотриманні заздалегідь визначеної позиції добросовісним учасником очної ставки чи, навпаки, при зміні позиції недобросовісним допитуваним); б) деструктивні (несприятливі) (при зміні заздалегідь визначеної позиції добросовісним учасником даної слідчої дії чи, навпаки, при дотриманні позиції недобросовісним допитуваним).

Як бачимо, ситуації очної ставки є досить динамічними, оскільки вони зумовлені її вербальним характером, кількісним складом, позицією, поведінкою, процесуальним положенням і віком її учасників, ступенем впливу одним допитуваним на другого, наявністю між ними взаємовідносин, активністю самого слідчого під час проведення цієї слідчої дії.

Список літератури: 1. *Глазырин Ф.В.* Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий: Учеб. пособ. – Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1973. – 156 с. 2. *Давлетов А.К.* Очная ставка на предварительном следствии: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Л., 1961. – 17 с. 3. *Коновалова В.Е., Сербулов А.М.* Следственная тактика: принципы и функции. – К.: РИО МВД УССР, 1983. – 132 с. 4. *Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. В.А. Образцова.* – М.: Юрист, 1995. – 582 с. 5. *Максимов В.С.* Теория и практика очной ставки на предварительном и судебном следствии: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Свердловск, 1975. – 21 с. 6. *Рапинов А.Р.* Судебная психология для следователей: Учеб. пособ. – М.: НИ и РИО ВШ МООП СССР, 1967. – 290 с. 7. *Соловьев А.Б.* Очная ставка: 5 Метод. пособ. – М.: Юрлитинформ, 2006. – 160 с. 8. *Тактические основы следственных действий: Учеб. пособ.* – Алма-Ата: Казах. гос. ун-т, юрид. фак., 1977. – Вып. 2. – 101 с. 9. *Хайдуков Н.П.* Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц. – Саратов: Саратов. ун-т., 1984. – 124 с.

Надійшла до редакції 10.11.2009 р.